

Faiq Ələkbərli
AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

I Yazı

XIX əsrin ortalarından başlayaraq İslam-Şərq mədəniyyətinin əsas təməl prinsiplərində radikal, köklü dəyişikliklər etmək istəyənlər arasında Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərindən biri də Tahirə (Zərincac) Qürrətül-Eyn (1817-1852) olmuşdur. İslam-Şərq mədəniyyətində, İslam fəlsəfəsində əsaslı şəkildə islahatların aparılmasını irəli sürən, şeyxiliyin dini-islahatçı radikal davamı kimi meydana çıxan Babilik hərəkatının tanınmış siması Qürrətül-Eyn Azərbaycanın Qəzvin şəhərində milliyətçə türk Molla Məhəmməd Saleh Baraqaanın ailəsində dünyaya gəlmişdir. Tahirə Qürrətül-Eyn uşaqlıqdan doğma Türk dili (Azərbaycan) ilə yanaşı, ərəb və fars dillərini də öyrənmiş, eyni zamanda dini və dünyəvi elmlərdə də tənqidi olmağa başlamışdır.

T.Z.Qürrətül-Eyn şeyxiliyin Şeyx Əhməd Əhsaidən sonrakı varisi Seyid Kazım Rəşti ilə görüşmək üçün 1843-cü ildə Kərbəlaya səfər etmişdir. Rəştinin ölümü səbəbi ilə onunla görüşə bilməyən Tahirə xanım 1844-cü ildə Seyid Əli Məhəmməd Şirazinin özünü bab elan etməsiylə onlara qoşulmuşdu. Bir müddət Kərbəladə yaşayan T.Z.Qürrətül-Eyn daha sonra Bağdada getmişdir. Babilik görüşlərinə görə Bağdadda da çox qala bilməyən Tahirə xanım Qəzvinə geri dönmüşdür.

1848-ci ildə Qacarlarda baş qaldıran Babilik üsyanının Qəzvinde fəal nümayəndəsi olan T.Z.Qürrətül-Eyn bir müddət ev dustaqlığında yaşamışdır.

Daha sonra Tehrandə qısa müddət yaşayan Tahirə buradan da Xorasana gedərək babilərin 1848-ci ildə Şahruda gerçəkləşdirdiyi Bədəşt konfransında da iştirak etmişdir.

1850-ci ildə babilərin başçısı Seyid Məhəmməd Təbrizdə edam olunmuş, Qürrətül-Eyn isə həbsxanaya salınmışdır.

O, 1852-ci il sentyabrın 15-də Tehrandə edam olunmuşdur.

Nitqdə, şeir və nəsrə az bir zamanda tanınan Qürrətül-Eyn həmin dövrdə üsulilər və şeyxilər arasında gedən mübarizəni dərinlən izləmiş, onlardan könlüllü olaraq şeyxiliyi qəbul etmişdir. K.Əliyeva yazır: "O, özbaşına iki məşhur alimin - Şeyx Əhməd Əhsai-

nin və Seyid Kazım Rəştinin kitablarını mütaliə edərək öyrənir. Şeyx Əhsaninin təlimləri ənənəvi, ortodoks İslam anlayışlarının əleyhinə idi. Zərincac onun təlimlərini Quranın daxili prinsipləri ilə müqayisə edir və görür ki, onların arasında ziddiyyət yoxdur. Şeyxin inanclarından biri qiyamət haqqında idi. O öyrədir ki, qiyamət günü bədən dirilib qalxmayacaq, əksinə, çürüyəcək, ruh isə Allahın hüzurunda sakin olacaq. Bu, Zərincacın ailəsi başda olmaqla,

həmişə diridirlər və iman əhlinə ölüm yoxdur. Onlar İmam - əleyhissalamı daim canlı bilirdilər və buna görə də deyirdilər ki, iman əhlinə yol göstərən canlı imamın hüzurunda ehtiramı gözləməmək insana yaraşmaz. Bu səbəbdən də ziyarət vaxtı imamın başı üstə duran şielərə "balasəri" (baş tərəfdə dayananlar) adını vermişdilər".

Beləliklə, dini-mistik şiə məktəblərindən şeyxiliyin qızğın müdafiəçisinə çevrilən Qürrətül-Eyn şeyxiliyin Şeyx

rədə yazdığı analitik traktatı öz ustadı hesab etdiyi Rəştiyə göndərir. Gənc alimin - qadının istedadından təsirlənən, dövrünün işıqlı alimi Seyid Kazım Rəşti cavabında onu "Qürrətül-Eyn" adlandırır".

Qeyd edək ki, mürşidini görmək üçün Kərbəlaya gedən Qürrətül-Eyn bu şəhərə çatmamış Seyid Kazım Rəşti ölmüşdür (1843). N.Zərəndi yazır: "Həzrət Tahirə orada (Kərbəladə) qalıb gözləməyə başladı ki, görsün Seyid Kazımın Zühur Çağının yaxınlaşmasını

Bildiyimiz kimi, hazırda da Qacarların daxili dini-fəlsəfi, sosial-siyasi problemlərinin nəticəsi olaraq Babilinin yarandığını iddia edənlərlə yanaşı, onun xaricdən ixrac edildiyini də iddia edənlər vardır. Şübhəsiz, burada hər iki amilin əsas rol oynamasını qeyd etməklə yanaşı, ancaq daha çox mühafizəkarlığa, xurafata, mövhumata, ədalətsizliyə, eyni zamanda Qacarlar hakimiyyətinə qarşı yönəlməsi də dəqiqdir. Bu anlamda şeyxiliyin babilinə çevrilməsi, yeni babil-

Azərbaycan Türk ictimai-fəlsəfi fikir tarixinə töhfə vermiş qadınlar: Tahirə (Zərincac) Qürrətül-Eyn

dan bəhs etdiyi vəd olunmuş şəxsin sədəsi haradan ucalacaq". 6 Rəştinin ölümündən az sonra (1844-cü il) şeyxilərin bir qismi Hacı Kərim xanın (Kərimxanilik) ətrafında birləşdiyi halda, Babil-imamın ortaya çıxdığına əmin olan şeyxilərin çoxu Seyid Əli Məhəmməd Şirazinin özünü bab elan etməsiylə ona (babilinə) qoşuldular. Qürrətül-Eyn də Babə iman gətirərək Rəşt, Kərbəla və Bağdadda Babilini təbliğ etmişdi.

Əbdülbəha Abbas Əfəndi öz xatirələrində Tahirənin Babilini qəbul etməsi haqqında yazır ki, o, Kərbəladə olarkən hamı kimi Babın zühur etməsini gözləyirmiş: "Bir gecə səhərə yaxın o başını yastığa qoydu, dünyadan bixəbər oldu və yuxu gördü; yuxuda gənc bir Seyyid, qara əbada, yaşıl türbanda göydən ona nazil oldu. O (Seyid) havada asılmışdı, ayələr oxuyur qnutda dualar edirdi. Birdən o (Tahirə), həmin ayələrdən birini əzbərlədi, ayılanda onu öz dəftərində yazdı. Həzrət Bab özünü elan edən və onun birinci kitabı olan "Əhsənül-Qisas" yayılandan sonra, bir gün Tahirə onun bir bölməsini oxuyanda yuxuda yazdığı həmin ayəyə rast gəldi. Dərhal şükranlıq edərək, o diz çökdü

imamın meydana çıxması əslində, hakimiyyətə qarşı ən real mübarizə üsulu idi. Mirzə Kazım bəy hələ, 1865-ci ildə nəşr olunan "Bab və babilər" əsərində yazırdı ki, babilər hərəkatı əsarətdə olan həqiqətin istibdad əleyhinə mübarizəsinin nəticəsi idi: "Bab onun ölkəsində xalqın inandığı dinin boş, mənasız şeylərlə dolu olduğunu başa düşürdü. Bab elə ciddi həyat tərzi təbliğ edirdi ki, burada qanunun həfi deyil, mənəvi tələbləri həyata keçirilir... Bab həmişə nəfs və ibadət, məhəbbət və əxlaq haqqında danışırdı".9 Bir sözlə, çarizmin ideologiyasının təsiri altında olan Mirzə Kazım bəy Babilik hərəkatını siyasi hərəkat kimi dəyərləndirir, onların ruhani və dövlət hakimiyyətinə qarşı haqlı mübarizə apardığına inanırdı.

Seyid Əli Məhəmməd Şirazinin əsil niyyətinin nədən ibarət olmasını söyləmək çətin olsa da, ola bilsin ki, o, bu ad altında, digərlərinin iddia etdiyi kimi, Qacarları devirmək və bir fars sülaləsini hakimiyyətə gətirmək niyyəti güdmüşdür. Hər halda onunla bağlı bəzi iddialar var ki, tamamilə əsassız da hesab etmək olmaz. Əgər nəzərə alsaq ki, onun "Bəyan" kitabının mahiyyəti daha çox zərdüştiliklə, İncillə

Nitqdə, şeir və nəsrə az bir zamanda tanınan Qürrətül-Eyn həmin dövrdə üsulilər və şeyxilər arasında gedən mübarizəni dərinlən izləmiş, onlardan könlüllü olaraq şeyxiliyi qəbul etmişdir. K.Əliyeva yazır: "O, özbaşına iki məşhur alimin - Şeyx Əhməd Əhsainin və Seyid Kazım Rəştinin kitablarını mütaliə edərək öyrənir. Şeyx Əhsaninin təlimləri ənənəvi, ortodoks İslam anlayışlarının əleyhinə idi. Zərincac onun təlimlərini Quranın daxili prinsipləri ilə müqayisə edir və görür ki, onların arasında ziddiyyət yoxdur. Şeyxin inanclarından biri qiyamət haqqında idi. O öyrədir ki, qiyamət günü bədən dirilib qalxmayacaq, əksinə, çürüyəcək, ruh isə Allahın hüzurunda sakin olacaq...

Əhməd Əhsaidən sonrakı varisi Seyid Kazım Rəştinin etimadını qazanmış, bir çoxlarına görə, bu ləqəb də Tahirəyə onun tərəfindən verilmişdir.4 K.Əliyeva yazır: "Kazım Rəşti Əhsai ilə birgə şeyxilik məktəbinin banisi idi. Şeyxilik şiə islamından törəmiş və XIX əsrin ortalarında yaranmış bir teoloji məktəb idi ki, Babilinin nəzəri əsaslarını təşkil edirdi. Zərincac Şeyxi ehkamları ba-

və səcdəyə getdi, inandı ki, Həzrət Babın müjdəsi həqiqətdir".

Babiliklə bağlı burada incə bir məqam var ki, ata və ana tərəfdən peyğəmbər nəslindən sayılan,8 Şirazda anadan olan Seyid Əli Məhəmməd Şirazinin (1819-1850) əsil məqsədinin Qacarlar hakimiyyətinin devirilməsi, yoxsa imamiyyəşliyə qarşı olması ilə bağlı müxtəlif mülahizələr vardır.

səsləşir, bu şübhələr daha da artır. Belə ki, "Bəyan" kitabında bir kişinin qardaşı qızı və ya bacısı qızıyla evlənməsi bilməsi dəqiq göstərildiyi halda, anası və bacısı ilə "evlənilib" ya da evlənmə bilməməsi açıq buraxılmışdır. Eyni zamanda "Bəyan"da bütün yeyiləcək şeylər halal sayılmış, əgər evli bir kişi zina edərsə, onun qadınının da zina etməsi məqbul hesab edilmişdir.